

Toekomst: voorspeld of verkend?

Wat leert ons vandaag de geschiedenis van de toekomstverkenning? De 'think tanks' in de Verenigde Staten geven na de tweede wereldoorlog een belangrijke stoot voor de wetenschappelijke analyse van de toekomst. Aanvankelijk richten zij zich sterk op militaire vraagstukken, maar van hieruit ontwikkelen zich al spoedig de 'technological forecasting' en 'technological assessment'. Weer later verbreedt de aandacht zich tot sociale en economische vraagstukken, maar vaak toch verbonden met technische ontwikkelingen. De eerste brede studie die in de hele westerse wereld de aandacht trekt is in 1967 het boek van Kahn en Wiener *The year 2000, a framework for speculation on the next thirty-three years*. Het boek is bijzonder optimistisch; de standaardprojectie spreekt van een nieuwe komende 'belle époque'. Smaakmaker in Europa is terzelfder tijd Bertrand de Jouvenel, met het tweede klassieke boek van het toekomstdenken *l'Art de la conjecture*. Deze methodologische studie handelt niet alleen over mogelijke en waarschijnlijke, maar ook over gewenste toekomst. Bovendien komen niet alleen economische en technische aspecten aan bod, maar vooral ook sociale, culturele en politieke ontwikkelingen.

In het midden van de jaren zestig gaat toekomstverkenning ook Nederland fascineren. Opvallend is dat de belangstelling voor de middellange-termijnontwikkeling hier direct verbonden is met planning: de ruimtelijke en economische planning intensiveert zich en de eerste grondslagen worden gelegd voor het Sociaal en Cultureel Planbureau en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid. De geproduceerde stukken dragen niet alleen de geur van kenbaarheid maar ook van maakbaarheid van de toekomst. De fase van economische groei, maatschappelijk optimisme en beklemtoning van wetenschappelijke rationaliteit bij het oplossen van maatschappelijke vraagstukken vindt echter haar einde in de jaren zeventig. Zorgen voor de toekomst maakt snel plaats voor zorgen om de toekomst.

Enkele grote toekomstverkenningen voor de Nederlandse samenleving weerspiegelen deze ontwikkelingen. In 1966 verschijnen de *Nota over groei en structuur van de Nederlandse economie* en de *Tweede nota over de ruimtelijke ordening*. Beide stukken zijn uitgesproken optimistisch van toon en beide dragen ook sterk het stempel van de maakbaarheid van de toekomst. Consensus over de lange-termijn doelstellingen is uitgangspunt en omdat we wat willen – economische groei en een prettig leefklimaat – kunnen we het ook. Beide nota's richten zich echter nog op slechts enkele aspecten van de toekomst van de Nederlandse samenleving.

Th. Quené

In de jaren zeventig brengt de WRR – mede hierom ook opgericht – het eerste samenhangende toekomstbeeld *De komende vijftiengintig jaar*. De teneur is aanzienlijk minder optimistisch en doet ook zien dat het rapport van de Club van Rome zijn werking heeft gehad. Het WRR-rapport is niet een schets van een na te streven, maar van een waarschijnlijke toekomst, zoveel mogelijk op innerlijke consistentie getoetst nadat de toekomstige ontwikkelingen op zestien terreinen van overheidszorg in kaart zijn gebracht. Hoewel klemmend een aantal te verwachten knelpunten naar voren wordt gebracht (afnemende aardgasbaten, werkloosheid, achterblijvende arbeidsorganisatie, zeer hoge kosten van volksgezondheid, groeiende jeugdcriminaliteit en legitimiteitscrisis bij de sturing van de samenleving), is de doorwerking gering. Dit komt vermoedelijk juist doordat de stelligheid omtrent de waarschijnlijkheid de vraag naar de beïnvloedbaarheid naar de achtergrond heeft gedrongen.

Dit laatste feit beheerst vervolgens de opzet van de *Beleidsgerichte toekomstverkenning*, die de WRR in 1983 publiceert. Deze verkenning biedt namelijk een scala van mogelijke ontwikkelingen, die elk gestoeld zijn op normatieve opvattingen in het politieke debat. Het rapport geeft uitdrukkelijk alternatieven voor beleid aan en schetst onder andere een drietal sociaal-economische perspectieven, aangeduid met de trefwoorden verzorgingsstaat, waarborgstaat en economie van het genoeg. Inmiddels is echter de economische situatie ingrijpend verslechterd en bestaat er grote scepsis over de rol van wilsvorming en politiek in het richten van toekomstige ontwikkelingen. De nadruk wordt gelegd op het managen van het heden en op de rationaliteit van de middelen; de zogenoemde 'grote operaties' van de overheid vormen

hiervan een sprekende illustratie. In een klimaat waarin de 'Sachzwang' als dominerend wordt ervaren, krijgt een toekomstverkenning die alternatieven aangeeft slechts weinig aandacht. Mentaal vindt de terugkeer plaats naar de enkelvoudige voorspelling van voorwaardelijke aard, voorzichtigheidshalve met een zekere bandbreedte gepresenteerd.

Hoewel enigszins ontuchtend na de vlucht van de verbeelding moet de betekenis van zo'n conditionele voorspelling voor het beleid niet worden onderschat. Bij het geven van de voorspelling is immers zo goed mogelijk nagedacht over de relatie tussen de omstandigheden (bij voorbeeld de internationale conjunctuur) en de doelstellingen en instrumenten en is een verwachting geformuleerd. Deze verwachting doet ons sneller dan anders de wig herkennen die ontstaat met de werkelijkheid. Eerder dan anders wordt zo een ordelijke discussie mogelijk over de oorzaken van de wig en kan worden overwogen of inzet van nieuwe beleidsinstrumenten nodig, dan wel bijstelling van doelstellingen onontkoombaar is. Alles bij elkaar een niet geringe verdienste. In ons bestel functioneren toekomstverkenningen ook zo: de macro-economische verkenningen van het CPB, de sociaal-culturele verkenningen van het SCP en de ruimtelijke toekomstbeelden van de RPD maken het mogelijk de samenhang tussen omstandigheden, inzet van instrumenten en doelstellingen aan een geregelde discussie te onderwerpen.

In de tweede plaats maakt een scheer- vlucht over twintig jaar toekomstverkenning in Nederland ons gevoelig voor het feit, hoezeer discussies over kenbaarheid en maakbaarheid een modieus karakter dragen, waarbij de pendel telkens naar uitersten doorzwaait. Als men die wil vermijden, dan kan nu de ambitieuze blauwdruk van de toekomstige samenleving worden afgewezen, maar óók een puur instrumenteel beleid dat zich tot het heden beperkt. We zullen moeten proberen de trends op middellange termijn beter in het vizier te krijgen en het engagement te versterken, dat ideeën en creativiteit bij de burgers, de maatschappelijke organisaties en de overheid opnieuw tot leven wekt.